

C-264

ЗБОРНИК РАДОВА 24/25
ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА

BIBLIOTEKA FILOZOFSKOG FAKULTETA

C Ć

NOVI SAD

264/1986

011010800,24/25

COBISS ©

ЗБОРНИК РАДОВА
ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
XXIV—XXV

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА

ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
XXIV—XXV

Уредник

БОЖИДАР ФЕРЈАНЧИЋ

Директор Византолошког института

Редакциони одбор:

*Фрањо Баршић, Војислав Ђурић, Мирјана Живојиновић, Јованка Калић, Љубомир
Максимовић, Иванка Николајевић, Гојко Субојић, Сима Ђирковић, Божидар Ферјанчић*

БЕОГРАД

1986

САДРЖАЈ — TABLE DES MATIÈRES

<i>В. В. Бычков</i> , Проблема человека в патристической философии	9
<i>I. Goldstein</i> , Historiografski kriteriji Prokopija iz Cezareje	25
<i>I. Goldstein</i> , Les critères historiographiques de Procope de Césarée	98
<i>A. Markopoulos</i> , Quelques remarques sur la famille des Génésioi aux IX ^e —X ^e siècles	103
<i>И. Ђурић</i> Ромејски говор и језик Константина VII Порфирогенита	109
<i>I. Đurić</i> , La langue et le dialecte romains de Constantin VII Porphyrogénète	134
<i>И. Николајевић</i> , Тома Архиђакон, „Анастасије Библиотекар“ и Јене Бори у културној историји Босне и Херцеговине	139
<i>I. Nikolajević</i> , Thomas Archidiaconus, „Anastasius Bibliothecarius“ et Jenő Bory dans l'histoire culturelle de Bosnie et d'Herzégovine	148
<i>P. Raquh</i> , Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века	151
<i>R. Radić</i> , Local Rulers in Byzantium at the End of the Twelfth Century and in the First Decades of the Thirteenth	283
<i>D. Simon</i> , Erbvertrag und Testament	291
<i>Б. Ферјанчић</i> , Савладарство у доба Палеолога	307
<i>B. Ferjančić</i> , La co-souveraineté sous les Paléologues	382
<i>М. Живојиновић</i> , Документи о аделфатима за Карејску келију Светог Саве	385
<i>M. Živojinović</i> , Documents concerning Adelphata for the Kellion of St. Sava at Karies	396
<i>Б. Крекић</i> , О проблему концентрације власти у Дубровнику у XIV и XV вијеку	397
<i>B. Krekić</i> , On the Problem of the Concentration of Power in Dubrovnik in the Fourteenth and Fifteenth Centuries	405
<i>М. Живојиновић</i> , Settlements with Marketplace Status	407
<i>М. Спремић</i> , Срби и Флорентинска унија црква 1439. године	413
<i>M. Spremić</i> , Les Serbes et l'union des églises au concile de Florence en 1439 ..	421
<i>J. Kalluh</i> , Најстарија карта Угарске. Tabula Hungariae	423
<i>J. Kalić</i> , La plus ancienne carte de Hongrie. Tabula Hungariae	434
<i>Љ. Максимовић</i> , О години преноса Немањиних моштију у Србију	437
<i>Lj. Maksimović</i> , Sur l'année du transfert en Serbie des reliques de Stefan Nemanja	443
<i>N. Radošević</i> , Laudes Serbiae. The Life of Despot Stephan Lazarević by Constantine the Philosopher	445

РАДИВОЈЕ РАДИЋ

ОБЛАСНИ ГОСПОДАРИ У ВИЗАНТИЈИ
КРАЈЕМ XII И У ПРВИМ ДЕЦЕНИЈАМА XIII ВЕКА

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

ИЗВОРИ

- Acrop.
Ansbert, Historia
Chon. Historia
Chon. Orationes
Chronicle of Morea
Доментијан, Живот
светога Саве
Eustazio di Tessalonica
Grierson, Coins
H. de Valenciennes
Ibn Bibi
Иванов, Старини
Ljubić, Listine
G. Acropolitae Opera I, ed. A. Heisenberg, Lipsiae 1903.
Ansbert, Historia de expeditione Friderici imperatoris, ed. A. Chroust. Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrich, I, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum V, Berolini 1928.
Nicetae Choniatae Historia I—II, ed. J. A. van Dieten, Berolini 1975.
Nicetae Choniatae Orationes et epistulae, ed. J. A. van Dieten, Berolini 1972.
The Chronicle of Morea, ed. J. Schmitt, London 1904.
Живот светога Симеуна и светога Саве, написао Доментијан, изд. Б. Даничић, Београд 1865.
Eustazio di Tessalonica, La espugnazione di Tessalonica, ed. S. Kyriakides, Palermo 1961.
Ph. Grierson, Byzantine Coins, University of California Press Berkeley and Los Angeles, London 1982.
Henri de Valenciennes, Histoire de l'empereur Henri de Constantinople, ed. J. Longnon, Paris 1948.
H. Duda, Die Selttschukengeschichte des Ibn Bibi, Kopenhagen 1959.
И. Иванов, Български старини из Македонија, София 1970.¹
S. Ljubić, Listine o одноšajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike I—X, Zagreb 1868—1891.

- MM
 Mich. Choniates
 Niceph. Chrysobergae
 Papadopoulos, Un acte officiel
 Partitio Romaniae
 Pitra, Chomatiani
 Појруженко, Синодик
 Prinzing, Brief
 Pseudo-Kodinos
 Симеан Провенчанци, Житије Симеона Немање
 Теодорсије, Живот светог Саве
 Theod. Scut.
 Villehardouin
- F. Miklosich — J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, I—VI, Vindobonae 1860—1890.*
Μιχαήλ Ἀχομινάτου τὰ Σωζόμενα I—II, изд. Сл. Ламброс, Атина 1880.
M. Treu, Nicephori Chrysobergae ad Angelos orationes tres, Programm Friedrichs-Gymnasium, Breslau 1892.
J. Papadopoulos — P. Vatopédinos, Un acte officiel du despote Alexios Sthlavos au sujet de Spéléotissa près de Mélenicon, Списание на Бълг. Акад. Наук. 45 (1933) 1—6.
A. Carile, Partitio terrarum Imperii Romaniae, Studi Veneziani 7 (1965) 125—305.
J. Pitra, Analecta sacra et profana spicilegio Solesmensi parata VI, Parisiis — Romae 1891.
М. Појруженко, Синодик царя Борила, София 1928.
G. Prinzing, Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantinopel vom 13. Januar 1212. Ueberlieferungsgeschichte Neuedition und Kommentar, Byz. 43 (1973) 395—431.
Pseudo-Kodinos, Traité des Offices, ed. J. Verpeaux, Paris 1966.
Житије Симеона Немање од Стевана Провенчаного, изд. В. Ђоровић, Светосавски зборник 2, Београд 1939, 1—76.
Живот светог Саве, издање Буре Даничића приредио и предговор написао Ђорђе Трифуновић, Београд 1973.
Σύνοψις Χρονική, изд. К. Саїас, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη VII, Венеција—Париз 1894.
G. Villehardouin, La conquête de Constantinople I—II, éd. E. Faral, Paris 1973.

ЛИТЕРАТУРА

- Ашиевски, Слав
 Ahrweiler, Byzance et la mer
 Ahrweiler, Idéologie politique
 Ahrweiler, Smyrne
 Angold, Government
 Asdracha, Rhodopes
- К. Ашиевски, Деспот Алексије Слав — самостоен феудален владетел во Македонија, Годишен зборник Фил. фак. Скопје, 3/29/ (1977) 77—92.*
Н. Ahrweiler, Byzance et la mer, Paris 1966.
Н. Ahrweiler, L'idéologie politique de l'empire byzantin, Paris 1975.
Н. Ahrweiler, L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081—1317), TM I, Paris 1965, 1—204.
М. Angold, A Byzantine Government in Exile, Oxford 1974.
С. Asdracha, La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Etude de géographie historique, Athen 1976.

- Баришић—Ферјанчић, Вести
 Bon, La Morée franque
 Bon, Péloponnèse
 Божилов, Асеневици
 Brand, Byzantium
 BSI
 Byz.
 BZ
 Cahen, Pre-Ottoman Turkey
 Цанкова-Пейкова, Българија при Асеневици
 Цанкова-Пейкова, Отношения
 Cognasso, Un imperatore bizantino
 Данчева-Василева, Българија и Латинската империја
 Dieten, Erläuterungen
 Dölger, Regesten
 Dölger—Wirth, Regesten III
 Дујчев, Встанието
 Дујчев, Melnik
 Дујчев, Проучвания
 Ферјанчић, Деспоти
 Ферјанчић, Племство
- Ф. Баришић — Б. Ферјанчић, Вести Димитрија Хоматијана о „власти Другувита“, ЗРВИ 20 (1981) 41—58.*
A. Bon, La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe (1205—1430), Paris 1969.
A. Bon, Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204, Paris 1951.
И. Божилов, Фамилијата на Асеневици (1186—1460). Генеалогия и просопографија, София 1985.
Ch. Brand, Byzantium Confronts the West (1180—1204), Cambridge Mass. 1968.
Byzantinoslavica, Praha 1929 sq.
Byzantion, Bruxelles 1924 sq.
Byzantinische Zeitschrift, München 1892 sq.
C. Cahen, Pre-Ottoman Turkey. A general survey of the material and spiritual culture and history c. 1071—1330, London 1968.
Г. Цанкова-Пейкова, Българија при Асеневици, София 1978.
Г. Цанкова-Пейкова, Българо-грчки и българо-латински отношения при Калојан и Борил, Известия на Института за историја 21 (1970) 149—172.
F. Cognasso, Un imperatore bizantino della decadenza: Isacco II Angelo, Bessarione 31 (1915) fasc. 1—2 29—60; fasc. 3—4 247—289.
А. Данчева-Василева, Българија и Латинската империја (1204—1261), София 1985.
Niketas Choniates Erläuterungen, ed. J. L. van Dieten, Supplementa Byzantina 2, Berlin—New York 1971.
F. Dölger, Regesten der Kaiserkunden des Oströmischen Reiches von 565—1453, I—V, München 1924—1965.
Regesten der Kaiserkunden des Oströmischen Reiches bearbeitet von F. Dölger 3. Teil (Regesten von 1204—1282) zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von P. Wirth, München 1977.
И. Дујчев, Встанието в 1185. г. и неговата хронологија, Известия на Института за българска историја 6 (1956) 327—356.
I. Duǵev, Melnik au Moyen Age, Byz. 38 (1968) 28—41.
И. Дујчев, Проучвания върху българското средновековие, София 1943.
Б. Ферјанчић, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1960.
Б. Ферјанчић, Племство у епирској држави прве половине XIII века (1204—1261), Глас СССРXIII Српске академије наука и уметности, Одељење историјских наука, књ. 5 (1986) 131—178.

- Ферјанчић, Севастократори* Б. Ферјанчић, Севастократори у Византији, ЗРВИ 11 (1968) 141—192.
- Ферјанчић, Тесалија* Б. Ферјанчић, Тесалија у XIII и XIV веку, Београд 1974.
- Ферлуја, Племство* Ј. Ферлуја, Византијско племство и крсташки почетком XIII века, ЗРВИ 18 (1978) 111—129.
- Gardner, Lascarids* A. Gardner, The Lascarids of Nicaea. The Story of an Empire in Exile, London 1912.
- Gerland, Geschichte* E. Gerland, Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel I, Homburg v. d. Höhe 1905.
- Grumel, Chronologie* V. Grumel, La Chronologie, Traité d'études byzantines I, Paris 1958.
- Guiland, Protostrator* R. Guiland, Etudes de titulature et de prosopographie byzantines. Le Protostrator, REB 7 (1949) 156—179 (= Recherches sur les institutions byzantines I, Berliner Byzantinische Arbeiten, Band 35, Amsterdam—Berlin 1967, 478—497).
- Гунаридис, 'Αντίστασι* Π. Гунаридис, Οι πολιτικές προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀντίστασι τοὺς Λατίνους τὸ 1204, Σύμμεικτα 5 (1983) 143—160.
- Hoffmann, Rudimente* J. Hoffmann, Rudimente der Territorialstaaten im byzantinischen Reich (1071—1210), Miscellanea Byzantina Monacensia 17, München 1974.
- Историја на македонскиот народ I* Историја на македонскиот народ I, Скопје 1969.
- Историја народа Југославије I* Историја народа Југославије I, Београд 1953.
- Историја српског народа I* Историја српског народа I, Београд 1981.
- История на България III* История на България III, София 1982.
- Jacoby, Archontes* D. Jacoby, Les archontes grecs et la féodalité en Morée franque, TM 2 (1967) 421—481.
- Јиречек, Историја* К. Јиречек, Историја Срба I—II, Београд 1952 (репр. 1978).
- Јузбашян, Классовая борьба* К. Јузбашян, Классовая борьба в Византии в 1180—1204 гг. и четвертый крестовый поход, Ереван 1957.
- Каждан, Армяне* А. Каждан, Армяне в составе господствующего класса византийской империи в XI—XII вв, Ереван 1975.
- Каждан, Освобождение* А. Каждан, Освобождение Болгарии изпод византийского ига, Вопросы истории 11 (1973) 124—134.
- Каждан, Силы* А. Каждан, Центристские и центробежные силы в византийском мире (1081—1261 гг.) (XVe Congrès International d'études byzantines, Rapports et Co-Rapports. I. Histoire. I. Forces centrifuges et centripètes dans le monde byzantin entre 1071 et 1261), Athenès 1976, 3—28.
- Каждан, Состав* А. Каждан, Социальный состав господствующего класса Византии XI—XII вв., Москва 1974.
- Ласкарис, Принцезе* М. Ласкарис, Византијске принцезе у средњовековној Србији, Београд 1926.

- Loenertz, Origines* R. Loenertz, Aux origines du despotat d'Épire et de principauté d'Achaïe, Byz. 43 (1973) 360—394.
- Longnon, Empire* J. Longnon, L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée, Paris 1949.
- Милиаракис, 'Ιστορία* Α. Μилиаракис, 'Ιστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς 'Ηπείρου (1204—1261), Αтина 1898.
- Miller, Essays* W. Miller, Essays on the Latin Orient, London 1921 (reprint: Amsterdam 1964).
- Miller, Latins* W. Miller, The Latins in the Levant A History of Frankish Greece (1204—1566), London 1908.
- Moravcsik, Byzantinoturcica* G. Moravcsik, Byzantinoturcica I—II, Berlin 1958.
- Муџафчиев, Владетелите* П. Муџафчиев, Владетелите на Просек, Сборник на БАН 1 (1913) 1—85.
- Nicol, Despotate* D. Nicol, The Despotate of Epiros, Oxford 1957.
- Nicol, Refugees* D. Nicol, Refugees, Mixed Population and Local Patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade, Athens 1976, 3—33 (XVe Congrès International d'Études byzantines, Rapports et Co-Rapports. I. Histoire. 2. Composition et mouvement de la population dans le monde byzantin).
- Oikonomidès, Décomposition* N. Oikonomidès, La décomposition de l'empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: A propos de la „Partito Romanica“, Athenès 1976, 3—28 (XVe Congrès International d'Études byzantines. Rapports et Co-Rapports. I. Histoire. I. Forces centrifuges et centripètes dans le monde byzantin entre 1071 et 1261).
- Осѣроіорски, Историја* Г. Осѣроіорски, Историја Византије, Београд 1959 (репр. 1983).
- Острогорский, Возвышение* Г. Острогорский, Возвышение рода Ангелов. Юбилейный сборник Русского археологического общества в Королевстве Югославии, Белград 1936, 111—129 (= СД III 325—342).
- Ostrogorsky, Aristocracy* G. Ostrogorsky, Observations on the Aristocracy in Byzantium, Dumbarton Oaks Papers 25 (1971) 1—32.
- Петров, О титулах* П. Петров, О титулах „севаст“ и „протосеваст“ в средневековом болгарском государстве, Виз. врем. 16 (1959) 52—64.
- Polemis, Doukai* D. Polemis, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography, London 1968.
- Prinzing, Bedeutung* G. Prinzing, Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204—1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der Byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges, Miscellanea Byzantina Monacensia 12, München 1972.
- Prinzing, Studien* G. Prinzing, Studien zur Provinz und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I und Theodoros Dukas, 'Ηπειρωτικά χρονικά 24 (1982) 73—120; други део расправе под истим насловом изашао је у 'Ηπειρωτικά χρονικά 25 (1983) 37—112.

- Радожичи*, О неким господарима
господарима
- REB
- Савчева*, Стрез
- Savvides*, Byzantium in the
Near East
- СД
- Schilbach*, Metrologie
- Сюзюмов*, Внутренняя политика
- Stadtmüller*, Michael Choniates
- Stiernon*, Origines
- ТМ
- Успенский*, Образование
- Успенский*, Писатель
- Варзос*, Γενεαλογία
- Васильевский*, Критические
заметки
- ВИИНЈ
- Виз. Врем.
- VR
- Vryonis*, Decline
- Wolff*, Empire
- Злайарски*, История
- ЗРВИ
- Н. Радожичи*, О неким господарима града Просека
на Вардару, Летопис Матице српске 259 1—19,
260 32—40, Нови Сад 1909.
- Revue des études byzantines*, Paris 1943 sq.
- Е. Савчева*, Севастократор Стрез, Годишник
на Соф. Унив. „Климент Охридски“, Истор. фак.
68 (1974) 65—87.
- A. Savvides*, Byzantium in the Near East: Its Relations
with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia
Minor the Armenians of Cilicia and the Mongols
A. D. c. 1192—1237, Βυζαντινά Κείμενα καὶ
Μελέται 17, Thessaloniki 1981.
- Г. Осјиројорски*, Сабрана дела I—VI, Београд
1969—1970.
- Е. Schilbach*, Byzantinische Metrologie, München
1970.
- М. Сюзюмов*, Внутренняя политика Андроника
Комнина и разгром пригородов Константино-
поля в 1187 году, Виз. Врем. 12 (1957) 58—74.
- G. Stadtmüller*, Michael Choniates, Metropolit
von Athen, Orientalia Christiana Analecta 33. 2,
Rome 1934.
- L. Stiernon*, Les origines du despotat d'Epire, REB
17 (1959) 90—126.
- Travaux et Mémoires*, Paris 1965 sq.
- Ф. Успенский*, Образование второго болгарского
царства, Одесса 1879.
- Ф. Успенский*, Византийский писатель Никита
Акоминат из Хон, С. Петербург 1874.
- К. Варзос*, 'Η γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν, I—II,
Βυζαντινά Κείμενα καὶ Μελέται 20, Солун 1984.
- В. Васильевский*, Критические заметки: Образо-
вание второго болгарского царства Ф. Успен-
ского, Одесса 1879, Журнал Министерства Народ-
ного Просвещения 204 (1879) 144—217.
- Византијски извори на историју народа Југо-
славије I—IV, Београд 1955—1971.
- Византийский Временник, С. Петербург 1894—
1927; Москва 1947. сл.
- Variorum Reprints* (Collected Studies series, Lon-
don).
- S. Vryonis*, The Decline of Medieval Hellenism
in Asia Minor and the Process of Islamization
from the Eleventh through the Fifteenth Century,
Berkeley—Los Angeles—London 1971.
- R. L. Wolff*, The „Second Bulgarian Empire“. Its
origin and history to 1204. Speculum 24 (1949) 167—
206.
- В. Злайарски*, История на българската държава
през средните векове I—II, София 1934, 1940.
- Зборник радова Византолошког института, Бео-
град 1952 сл.

6. ОБЛАСНИ ГОСПОДАРИ ПОСЛЕ 1204. ГОДИНЕ

Крсташке међусобице, које су у првим годинама после 1204. биле врло честе, искористио је на најбољи начин Калојан. Сјајна победа над крсташима, надомак Једрена 14. априла 1205, када је бугарска војска потпуно сатрла одреде западних ритера, претходно навикућне искључиво

1. СТРЕЗ

Бугарски великаш Стрез (у латинским изворима Stracius или Straces, у грчким Στρατζιος, а у словенским Stręž) као сестрић трновског цара Калојана припадао је владарској кући.² То практично значи да је истовремено био и близак рођак Борила који је, као и Алексије Слав уосталом,

2. *Prinzing*, Brief 411 [142] 19—20. Ne bi trebalo da previse iznenađuje to što u čuvenom cirkularnom pismu koje je Henrik I otpisao u Pergrau 13. januara 1212, i poslao na Zapad, latinski car pominje Strezu ne kao bliskog rojaka tada aktuelnog trnovskog cara Borila već kao sestrića Kalojana, premda je poslednji bio ubijen pre gotovo pet godina. Na Zapadu je Kalojan, naročito после pregovora са Иноћентијом III и бриљантне победе код Једрана, био далеко познатији. Специјално о Калојану в. *Божислав*, *Асесенив* бр. 3, 43—68.

зово изручење. При том је обећавао богату награду а када таква понуда није произвела жељени утисак, латио се другог, потпуно другачијег аргумента, тиме што је наводно запретио ратом.¹¹

У препреденом бугарском великашу, који је и те како био свестан несигурности свог положаја, јавила се сумња да би га у неком тренутку његов добродошљивац ипак могао предати љутом непријатељу. Како би разобличио ову сумњу, велики жупан је клетвама уверавао Стрезу у своју оданост, а потом му је дао и извесан број људи и коња. И на крају, као најубедљивији доказ којим је требало да у потпуности распрши стрепња бугарског великаша, Стефан је наводно изабрао свечани чин братимљења, обављен у цркви и над јеванђељем као сакралним сведоком нове духовне везе.¹²

Користећи се недаћама цара Борила, који је током 1208. неуспешно ратовао против латинског царства, Стефан и Стрез су приступили остварењу плана у коме су се на веома погодан начин поклопили интереси и једног и другог. Они су, наиме, заједничком акцијом почели да одузимају од бугарске државе поједине делове Македоније. Лакоћа са којом је текао овај подухват упућује на претпоставку да су претходно били ступили у везу са заповедницима неких тврђава и продубили их за себе, будући да Борил ипак није уживао неподељено поверење у Бугарској, поготово после неуспешног рата против Латина.¹³ Не треба, дакако, пренебрегнути неоспорни углед и популарност коју је Стрез уживао у другом бугарском царству. И, на крају, никако се не би смео потценити ни удео Стефанове помоћи у целокупном подухвату, пошто је Стрез на српски Стефанове помоћи у целокупном подухвату, пошто је Стрез на српски двор дошао само са извесним бројем присталица и можда понеки чланом своје породице, а то би било недовољно да самостално изведе прилично сложу акцију. Значај српске помоћи, међутим, не треба ни прецењивати.¹⁴ Исход ове акције било је учвршћивање Стрезу у областима средњег тока Вардара.¹⁵ Пошто је овладао знатним делом Македоније, он је изабрао за своје средиште тврди и неприступачни Просек, у коме је до пре неколико година обитавао Добромир Хрс.¹⁶ На тај начин је почео да се остварује план у коме су се доста срећно укрстили интереси и једног и другог. Стефан Немањић је рачунао да је овим подухватом коначно кренуо према југу, што му је за Калојанова живота било сасвим немогуће, а Стрез је учинио велики корак у борби против Борила. У другом делу остварења предвиђеног плана, међутим, морало је неминовно да дође до размимоилажења и коначног раздора.

¹¹ *Теодосије*, Живот светог Саве 104.

¹² У чину братимљења који се у средњем веку вршио доста често у Византији, а нарочито у Србији и Бугарској, опширније в. *Савчени*, Стрез 77. О том питању са црквено-правног становишта расправља *П. Симић*, Побратимство у литургији и црквеном праву. Православна мисао год. XI, св. 1—2 (Београд 1968) 85—101.

¹³ *Савчени*, Стрез 76.

¹⁴ Врло опрезно треба читати и тумачити податке које доноси Стефан Немањић, немилосрдни унесени тих догађаја, када пише да је Стрезу предао половину бугарског царства, а то је ипак помало претерано. В. *Стефан Проповедник*, Житије Симеона Немање 61.

¹⁵ *Мушафчиев*, Владетелите 59 сматра да је поход Стрезу у Македонију извршен најкасније у јесен 1208. године, што је по нашем мишљењу исправно датирање.

¹⁶ О Просеку је већ било говора у одељку који се односи на Добромира Хрса. За литературу о овој важној тврђави в. напомену 17.

Веома је важно питање о томе какви су били односи између великог жупана и бугарског великаша, то јест докле је сезала Стрезова зависност према Стефану Немањићу. Већ хронични недостатак правих изворних података упућује на различите, па и опречне претпоставке. Свакако је претерано мишљење према коме је Стрез био вазал српског великог жупана.¹⁷ Пре би се могло говорити о томе да је тај однос био савезнички, а извесна Стрезова зависност, проистекла из захвалности због учињене помоћи, није била одређена некаквим политичким задужењима.¹⁸ Може се, ипак, претпоставити да је Стефан Немањић желео да има извесан увид у деловање свог новог савезника јер би у противном испало да је пружио помоћ Стрезу не очекујући ништа за узврат. Наравно, никако се не може прихватити мишљење да су у Просеку и другим тврђавама били остављени српски гарнизони и да су Стрезу дати као помоћници и савезници српске велможе.¹⁹ Евентуално би се могла допустити могућност да су неке српске велможе биле уз бугарског великаша, чиме би на неки начин и била изражена његова зависност од великог жупана.²⁰ Са своје стране Стрез је у почетку признавао своју зависност од Стефана Немањића али схватајући је само као привремену нужност.²¹

Да је политичка рачуница великог жупана била ипак погрешна и да је план са ослањањем на Стрезу имао пукотине показало се врло брзо, већ следеће 1209. године. Са разлогом се може претпоставити да Стрез није озбиљно помишљао да буде у некаквој трајнијој зависности од Стефана. Његове су амбиције сезале много даље, можда до трновског престола,^{21а} а на пријатељство са великим жупаном гледао је као на нешто потребно да преброди критичне догађаје у касну јесен 1207. У ствари он је стремно искључиво независној власти, па се стога отворено одметнуо од Стефана Немањића.²² У то време је, вероватно, још увек рачунао са могућношћу да се попне на бугарски престо.

Пошто је у првој половини 1209. Хенрик I био заузет обрачунавањем са странком ломбардијских барона, Борил је учинио прилику да се обрачуна са Стрезом.²³ Одлучујући сукоб је неочекивано изостао па је,

¹⁷ *Мушафчиев*, Владетелите 60 истиче да је велики жупан сматрао Стрезу себи потчињеним али је та вазалност имала привремени карактер. *Злајарски*, Историја III 283 објашњава ову претпоставку као неосновану. *Цанкова-Пейкова*, Бугария при Асеневци 90 поново се враћа претпоставци Мутафчиева. Сматрамо да у овом случају не може бити речи о вазалној зависности великаша према великом жупану.

¹⁸ *Злајарски*, Историја III 283.

¹⁹ *Мушафчиев*, Владетелите 62 се залаже за ову погрешну претпоставку о боравку српских одреда у Просеку и осталим Стрезовим тврђавама. *Злајарски*, Историја III 289 објашњава са разлогом претпоставку Мутафчиева, јер би се тада Стрез тешко ослободио тугорства.

²⁰ *Савчени*, Стрез 81 заговара овакву претпоставку. Занимљиво је да она на више места у своме раду за великог жупана Стефана каже краљ што је наравно погрешно јер је он постао краљ тек 1217, значи неколико година после Стрезове смрти. За Стрезова живота Стефан Немањић је био велики жупан.

²¹ *Prinzip, Bedeutung* 101 истиче да је посреди била лабава зависност.

^{21а} Уп. *Данчева-Василева*, Бугария и Латинската империя 88.

²² Српски биографи, који су Стрезу приказали у изразито неповољном светлу, са пуно жучи, наравно, говоре о његовом одметању пребацијући му због независности. В. *Стефан Проповедник*, Житије Симеона Немање 62; *Дометишијан*, Живот светог Саве 206; *Теодосије*, Живот светог Саве 105—106.

²³ *Савчени*, Стрез 79.

под прилично замагљеним околностима дошло до склапања споразума између двојице жестоких противника. У томе је, изгледа, пресудну улогу одиграла чињеница да су и један и други имали бројне недаће, па им се међусобно савезништво учинило као једини *modus vivendi*.²⁴ Борилу је био потребан савезник против Латина, будући да је већ у ово време и Алексје Слав пристао уз Хенрика I, а Стрез се морао ослонити на некога како би се ослободио непожељног српског туготора. Велико је питање, уопште, да ли је Борил и био тада у стању да се успешно обрачуна на бојном пољу са опасним супарником. Условне помирења Борила и Стреза диктирала је тренутна ситуација, тако да нам се највероватнијом чини претпоставка, пошто извори о томе ћуте, по којој се Стрез одрекао царских амбиција док га је за узврат Борил признао за независног господара у областима где је већ утврдио своју власт. Можда је том приликом Борил доделио титулу севастократора бугарском великашу.²⁵ У историји другог бугарског царства Стрез је био први носилац ове високе дворске титуле.

Стрезово одметање а потом и неочекивано приближавање трновском цару, претворили су властољубивог господара Просека у непријатеља великог жупана Стефана Неманића. Упркос настојањима српског владара, који је у више наврата поручивао Стрезу да се предомисли, они се више никада нису помирили.²⁶ Стога су српске биографије у веома неповољној светлости приказивале личност господара Просека, можда чак и превише наглашавајући његову суровост и крвожедност. Као илустрација Стрезове суровости могу да послуже примери његових наводних разарањавања са кривцима и својим непријатељима који је после пијаних гозби за најмањи преступ осуђивао на смрт. За ту прилику дао је да се изгради посебно губилиште са кога су осуђени били бацани низ стене дубоко у провалију.²⁷ При том је господар Просека, са бруталним

цинизмом, упозоравао несрећнике да пазе како не би уквасили кожу, пошто је дубоко испод тврдог града протицала река. Ипак, ови примери Стрезове свирепости и најгоре самовоље никако се не могу правдати изразом стремљења ка самосталној власти, то јест реакцијом на покровитељске тежње српског владара.²⁸

Пошто је захваљујући споразуму са Борилом у знатној мери учврстио свој положај, Стрез је могао да приступи војним акцијама, које је усмерио према југу нападајући поседе солунске краљевине. За савезника у овом подухвату нашао је епирског владара Михаила I Анђела који је по превртљивости и непоузданости био врло сличан господару Просека. Током 1210. они су водили вишемесечне борбе против Солуна.²⁹ Њихове су се акције одвијале у оквиру широке антилатинске коалиције на чијем су челу стајали Теодор I Ласкарис и Борил. Међутим, циљ Стрезових напада на солунску краљевину није био срачунат на одвлачење пажње Хенрика I од дејстава трновског цара већ је свакако садржао и његове територијалне аспирације.³⁰ Према нашем мишљењу на односе Борила и Стреза треба гледати као на савез два равноправна учесника у коме властољубиви селадати као на савез за потчињеној улози. У својим подухватима, без вастоктор није био у исту стању као и Теодор I Ласкарис, Михаила I и Борила, учвршћујући га сасвим равноправно са овом тројицом владара међу четири највећа непријатеља латинског царства.³¹ После дугих и заморних борби крсташки ритеи су ипак успели да поразе Михаила I и Стрезу који су били присиљени да полажу заклетве верности латинском цару. Догађаји на Истоку, међутим, приморали су Хенрика I да се врати у Цариград, тако да није био у могућности да на прави начин искористи пораз Стреза и Михаила I. Тако је акција Теодора I Ласкариса и Борила спасила Стрезу тежих последица.³²

Неуспешно ратовање против крсташа, међутим, није поколебало одважног Стрезу па је већ у пролеће 1211. обновно акције против солунске краљевине.³³ Овога пута се Михаило I налазио на супротној страни, приклонивши се Латинима. Стрезову нешто проређену војску осмекло је трновски цар пославши му као помоћ педесет и две бојне јединице. На

књ. X, Институт за проучавање књижевности САН књ. 1, Београд 1951, 16. Да је ове позориште употребљено у смислу губилишта исправно је приметно С. Шумарин, Позориште код Срба, Београд 1939, 66.

²⁸ *Савица*, Стрез 81 покушава да на овај начин оправда Стрезове сурове поступке што је неубедљиво.

²⁹ *Мутафчиев*, Владетелите 64 датира почетке њихових акција већ у јесен 1209. *Nicol*, Despotate 34 истиче да су се борбе између Михаила I и Стреза против крсташких одреда солунске краљевине водиле током 1210. Опширније о тим догађајима cf. *Gerland*, Geschichte 190–192.

³⁰ *Златарски*, Историја III 290–291 сматра да не подлеже никаквој сумњи да су напади Стреза и Михаила имали за циљ да олдуку пажњу латинског цара од деловања Борила. *Савица*, Стрез 82 понавља ову оцену Златарског.

³¹ *Prinzinger*, Brief 411–412 8–22.

³² *Prinzinger*, Bedeutung 104 не искључује могућност да су Стрез и Слав ратовали против солунске краљевине независно један од другог. У изворима збиља нема непосредне потврде њиховог савеза.

³³ *Prinzinger*, Brief 414 68–82. Све се то догађало после Ускреса који је 1211. био 3. априла. Cf. *Grumel*, Chronologie 258.

²⁴ *Златарски*, Историја III 285.

²⁵ У изворима се Стрезова титула севастократора помиње једино у синодику цара Борила В. *Попруженко*, Синодик 87. Не треба много да изненађује то што је не помиње Хенрик I у својем писму, као ни сва тројица српских биографа с обзиром на чињеницу да аутори средњовековних житија, загнурени у хагиографску реторику, немају много смисла за такве техничке термине. Наравно, одмах се намеће питање од кога је Стрез добио ову високу титулу, коју је могао додељивати искључиво цар. Отпада претпоставка С. Новаковића *Византиски чиновни и титуле у Србији*, Глас СКА 78 (1908) 229/ да је Стрез од Византије добио титулу, јер га је мешао са Добромиром Хрсом. Пошто не долази у обзир ни латински цар, у праву су били бугарски историчари који су, почев од Мутафчиева, сматрали да је Стрез титулу севастократора могао добити једино са трновског двора. Они се, међутим, нису сложили по питању ко му је, Калојан или Борил, доделио ову титулу. Да је Калојан доделио севастократорску од њих, већина осталих бугарских научника, почев од В. Златарског па до најновијих истраживача, сматра да је Борил доделио Стрезу високу титулу. Уп. *Златарски*, Историја III 286; *Цанкова-Пейкова*, Отношения 163; *Цанкова-Пейкова*, България при 97 такође сматра да је Борил доделио титулу севастократора Стрезу, али допушта, претпоставка да је заправо Борил доделио ову високу титулу великашу Стрезу.

²⁶ *Теодосије*, Живот светог Саве 107 саопштава да је Стефан много пута писао Стрезу саопштавајући га да се остане започетог подухвата и подсећајући га на добротинства која му је био обасуо.

²⁷ *Ibid.* 106. Као добар виц звучи податак да су поједини историчари позоришта схватили реч *позориште* у њеном буквалном значењу па су претпоставили да је у Просеку постојао театар. В. М. *Kuhovich*, Старо позориште код Срба, Зборник радова

ожени ћерком покојног пансеста сеста Стефана Гавре.⁴⁷ Без претеграда се може рећи да је севастократор Стрез доминирао животима грчких локалних магната у области која се налазила под његовом влашћу.⁴⁸

У случају севастократора Стреза, за разлику од осталих обласних господара о којима смо већ расправљали, може се ипак нешто више рећи о организацији власти над земљама које су му биле потчињене. Ово стога што су сачувана извесна сведочанства о људима који су били у његовој служби. Уопштено говорећи може се претпоставити да је своје саветнике и помоћнике бугарски великаш бирао из редова месних бугарских првенаца који су му спремно прилики када се уз помоћ српског жупана учвршћивао у долини Вардара, као и оне аристократе који су заједно са њим пристигли на двор Стефана Немањића.⁴⁹ Потпуно би било погрешно, међутим, сувише буквално схватити изнесену оцену пошто у сачуваном изворном материјалу, похрањеном углавном у актима охридске архиепископије, постоји доста података о грчким архонтима који су били у Стрезовој служби. Реч је о византијским архонтима који су после 1205. доспели под Калојанову власт, а 1208. и нешто касније под власт севастократора Стреза.⁵⁰ Бугарски се великаш, наравно, морао ослањати и на византијске архонте поготово у подручјима где је било доста ромејског живља. Неразумно би било, а вероватно и практично неизводљиво, да је настојао да све византијске архонте замени својим саплеменницима. Стрез је, изгледа, био заинтересован да подржава родбинске везе између локалних архоната, не либећи се при том да користи и насилне мере.⁵¹ Писана заоставштина охридског архиепископа Димитрија Хоматијана, као што смо већ напоменули, сачувала нам је имена неколицине људи који су били у Стрезовој служби. То су пансест севаст Лав Мосхопул, пансест севаст Стефан Гавра, затим неки који нису имали никакву титулу као, на пример, Василије Вуруг, Манојло Десков, Григорије Гавра који је био архонт у близини Скопља, и Верота.⁵² Ово је, наравно, само део лица која су се налазила у служби госпо-

дара Просека, па се њима могу придодати још неке особе.⁵³ Набрајајући људе који су били у Стрезовој служби може се приметити да се срећу неки који су носили титулу севаста.⁵⁴ Околноста да су нам познати појединци укључени у управљање областима које је држао амбициозни бугарски великаш, од којих неки имају и титуле, ипак је недовољна да би сасвим поуздано могли реконструисати управни апарат севастократора Стреза. Стога се морамо задовољити несигурним претпоставкама.⁵⁵

После приближавања трновског владара латинском царству 1213, о чему је већ било речи, Стрез је био увучен у једну моћну антирпску коалицију чији је иницијатор био, по свој прилици, Борил.⁵⁶ Читава акција била је замишљена врло темељно и претенциозно. Требао је да Борил и Хенрик I заједнички нападну с истока, а Стрез са југа. Спорино је било учешће Михаила I Анђела који је некако истовремено, дакле 1214, освојио Скадар.⁵⁷ Изгледа, ипак, да је акција епирског владара текла

⁵³ Петров, О титулах 59 сврстава и извесног севаста Јована Плита, који је неко време био управник области Верије, у оне који су били у служби севастократора Стреза. Севаст Јован Плит је, иначе, био близак пријатељ Димитрија Хоматијана, а касније је достигао високе положаје за епирског владара Теодора I Анђела. М. Дринов, О неким трудих Димитрија Хоматијана, как историческом материале, Виз. врем. I (1894) 319—340 први је опширније говорио о севасту Јовану Плиту на основу три акта охридске архиепископије. Савчева, Стрез 95 такође региструје севаста Јована Плита као једног од Стрезових управника.

⁵⁴ При томе се код Лава Мосхопула и Стефана Гавре испред титуле севаст наводи и пансест што треба схватити као епитет а не нову титулу. Код Псеудо-Кодина, који се додуше односи на много каснији период, титула севаста се налази приду листе титула световних достојанственика (Cf. Pseudo-Kodinos 139 30) док титула пансеста, наравно, није забележена. Савчева, Стрез 95 сматра да је у случају ове двојице посредни просто умножавање титула а не нова титула, при чему префикс „пан“ има свечани карактер, а потом упозорава да се слични случајеви срећу једино у службеним актима док хронике познају само титулу севаста. О титули севаста подробније cf. L. Stiernon, Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Sébaste et Gambros, REB 23 (1965) 222—243.

⁵⁵ Не можемо сасвим да се сложимо са решењем које предлаже Савчева, Стрез 95—96. При том се позива на расправу П. Петрова (О титулах 64) који сматра да је титула севаста, пренесена из Византије у Бугарску почетком XII stoleћа, додељивана управницима области који су у својим рукама имали целокупну власт и којима су били потчињени сви остали административни, војни, фискални и судски чиновници почињући с дуклом и катепаном а завршавајући са обичним купљачима пореза. Савчева мисли да су Стрезу као лицу који је имало целокупну власт били подређени севаст, управници појединих, наравно мањих области него што је то била Стрезова територија. Веома је нагнетано и објашњење према коме се та зависност очигито и у титули севастократора као комбинацији речи севаст и автократор (као да је реч о личности која влада севастима). Познато је међутим да је титула севастократор настала спајањем царских епитета севаст и автократор (Ферјанчић, Севастократори 142). Организација власти на Стрезовим земљама, коју предлаже Савчева, прилично је упрошћена и шематизована, тако да подсећа на неку идеалну конструкцију. У пракси је, бар се нама тако чини, та организација власти морала бити нешто шароликија. Prinzing, Studien II 87 сумља, сасвим оправдано чини нам се, да је титула севаста била везана за било какву функцију.

⁵⁶ Савчева, Стрез 84 истиче да је Борил на тај начин хтео да учврсти пољубљени престо и оправда приближавање латинском цару.

⁵⁷ Злајарски, История III 311 сматрао је Михаила I Анђела четвртим учесником антирпске коалиције, што је доцније махом било прихваћено. Данкова-Пейшкова, България при Асеневци 91 је изразила прилично резерву према наведеној претпоставци. Баршић—Ферјанчић, Вести 55—56 су недавно показали, користећи прецизно податке из биографије Стефана Немање коју је написао његов син Стефан Немањић, да је акција Михаила I Анђела текла одвојено и самоничијативно, тако да у ствари епирски владар није припадао поменутој коалицији.

⁴⁷ Pitra, Chomatiani No. 134 col. 537—540. Ова парница која је завршена разводом брака који је био насилно склопљен често је навођена и коришћена у литератури. В. Никољ, и. д. 8, 18; Злајарски, История III 289; Петров, О титулах 59; Савчева, Стрез 94; Баршић—Ферјанчић, Вести 49—51.

⁴⁸ Nicol, Refugees 26 износи овакав смео али у ствари сасвим исправан закључак, позивајући се при том на поменути акт охридске архиепископије везан за бракоразводну парницу Лава Мосхопула вођену негде између 1215. и 1217. године.

⁴⁹ Савчева, Стрез 81.

⁵⁰ Баршић—Ферјанчић, Вести 56.

⁵¹ Већ смо помињали случај Лава Мосхопула кога је Стрез принудио да се ожени ћерком пансеста севаста Стефана Гавре. В. напомену 47 овога поглавља. Савчева, Стрез 95 је истакла настојање Стреза да успоставља родбинске везе између локалних архоната.

⁵² Ако се изузму двојица чланова породице Гавра, Стефан и Григорије, чије је презиме било веома познато у византијској историји, али чије присуство у овим крајевима унеколико изненађује с обзиром да потичу из најудаљенијих источних делова малоазијског полуострва (о томе је већ било речи у уводном поглављу) остало су чланови породице који су били одвећ познате у повести Византијског царства XI и XII stoleћа. Бар их у својој одличној књизи не наводи А. Каждан говорећи о саставу владајуће класе у Византији поменутог периода. Једино се за презиме Мосхопул може претпоставити да је било дериват презимена византијске породице Мосха (Μόσχας) о којима пише Каждан, Состав 96 сл. Они, наравно, нису сви били Грци већ су неки, можда Верота и Манојло Десков, били словенског порекла.

невезано са коалицијом, односно да је самоиницијативно напао поседе српске државе. Акција анτισрпске коалиције, међутим, доживела је потпуни крах, јер савезничка војска Латина и Бугара није отишла даље од Ниша.⁵⁸ Стрез је прошао још горе пошто је неуспех платио сопственим животом. Како би предупредио напад моћне коалиције, који је веома лако могао српску државу да доведе у изузетно незавидан положај, Стефан Немањић је у Стрезов логор послао брата Саву са циљем да одврати опасног господара Просека од напада на територије великог жупана.⁵⁹ Стрез га је примио благонаклоно и са великим уважавањем, али није желео да одустане од предвиђеног подухвата, рачунајући, вероватно, да ће му та акција донети велику добит пошто је учествовање Хенрика I и Борила готово јемчило сигуран успех.⁶⁰ Отварала му се прилика да новим освајањем прошири своје поседе а у ово време једино је овде могао да потражи прилику, с обзиром на склопљени мир између латинског и бугарског царства. Међутим, чини се да је и у табору господара Просека било незадовољних његовом политиком, јер је још у току исте ноћи када је Сава напустио логор Стрез био убијен. Ово се одиграло свакако уз извесно суделовање брата великог жупана јер је група која је журно напустила логор после Стрезове смрти, а међу којима је највероватније био и убица, суслигла Саву и обавестила га о догађајима око убиства господара Просека.⁶¹ Упркос извесним недоумицама око хронологије ових догађаја верујемо да се Стрезова смрт може ставити у 1214. годину.⁶²

Као и у случајевима осталих обласних господара подухват севастократора Стреза није много надживео свог творца будући да су поседи бугарског великаша врло брзо постали лак плен делом латинских а делом епирских одреда. Ипак, моћни обласни господар није био тако лако заборављен пошто је његова делатност оставила дубоке трагове и прерасла у легенду којој је свако време додало нека своја обележја.⁶³

⁵⁸ *Лиречек*, Историја I 167; *Злајарски*, Историја III 311; *Данчева-Василева*, Бугария и Латинската империя 108—109.

⁵⁹ Ту вест доносе сва тројица српских биографа. Уп. *Сивеван Првовенчани*, Житије Симеона Немање 62; *Доментијан*, Живот светог Саве 207; *Теодосије*, Живот светог Саве 109.

⁶⁰ *Савчева*, Стрез 84 подвлачи с правом да су само сјајне перспективе које је пружао предстојећи поход руководиле Стреза да не услиши савете и молбе Саве Немањића.

⁶¹ *Злајарски*, Историја III 317 упозорава да је Сава свакако био умешан у ликвидацију Стреза.

⁶² *Муџафчиев*, Владетелите 70—71 датира смрт севастократора Стреза у 1214, а не у 1215. на коју указује Житије кнеза Стрегана. Као извор оно нема вредности и то је указао још *Муџафчиев*, Владетелите 77. *Prinzling*, Bedeutung 105—106 се залагао за нешто ранију хронологију Стрезове смрти, померајући је чак у 1211, али за такво датирање нема разлога. Тако је у новије време ипак прихваћена стара хронологија према којој је до убиства дошло 1214. Уп. *Савчева*, Стрез 86. *Баришић—Ферјанчић*, Вешта је и у најновијим радовима бугарских истраживача. Уп. *Божилев*, Асеновци 99; *Данчева-Василева*, Бугария и Латинската империя 108—109.

⁶³ Успомена на Стреза сачувана је чак и у горњем повардарју. В. *Муџафчиев*, Владетелите 78—79.